

Перелік умовних скорочень використаних джерел

- П** – Грамоти XIV ст. // Пам'ятки української мови / [упор. М. М. Пещак]. – К. : Наукова думка, 1974. – 255 с.
- Пов** – Перетц В. Н. Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV века // Памятники древней письменности и искусства. Вып.150. СПб., 1903. – С. 1–106
- Роз** – Українські грамоти (XIV ст. – перша половина XV ст.) / [упор. Вол. Розов] – К. : Українська Академія Наук. – Т. 1. – 1928. – 267 с.
- Рус** – Українські грамоти XV ст. // Пам'ятки української мови / [упор. В. М. Русанівський] – К. : Наукова думка, 1965. – 164 с.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. [ред. кол. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. – К. : Наукова думка, 1977-1978. – 633 с.
Стаття надійшла до редакції 22.09.2010 р.

УДК 811.161.2:81'373.2

М. М. Торчинський**ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНІ ОЗНАКИ ВЛАСНИХ НАЗВ**

Торчинський М. М. Емоційно-експресивні ознаки власних назв.

На основі емоційно-експресивних особливостей власних назв розмежовується емоційно нейтральна та емоційно забарвлена пропріальна лексика; остання може мати позитивну або негативну конотації. Емоційно-експресивні ознаки онімів передусім проявляються в розмовному, художньому і публіцистичному мовленні.

Ключові слова: емоційно-експресивні ознаки онімів, емоційно-нейтральні та емоційно забарвлені власні назви, позитивна або негативна конотації онімів.

Торчинский М. Н. Эмоционально-экспрессивные признаки имен собственных.

На основе эмоционально-экспрессивных особенностей имен собственных разграничивается эмоционально нейтральная и эмоционально окрашенная проприальная лексика; последняя может иметь позитивную или негативную коннотации. Эмоционально-экспрессивные признаки онимов прежде всего проявляются в разговорном, художественном и публицистическом стилях.

Ключевые слова: эмоционально-экспрессивные признаки онимов, эмоционально нейтральные и эмоционально окрашенные имена собственные, позитивная или негативная коннотации онимов.

Torchyns'kyi M. M. Emotional-expressive signs of the names own.

On the basis of emotionally-expressive features of the names own differentiated emotionally neutral and a proprial vocabulary is emotionally painted; the last can have positive or negative connotation. Emotionally expressive signs taken away foremost show up in the colloquial, artistic and publicist broadcasting.

Key words: emotionally-expressive signs onyms, emotionally neutral and the names own are emotionally painted, positive or negative connotation onyms.

Наявність позитивно або негативно забарвлених власних назв – одна з найхарактерніших ознак ономастикону України, що свідчить про емоційність нашого народу й образність його мислення [див.: 11, с. 20].

Така особливість онімів зумовлена низкою чинників. Слід пам'ятати, що назву певному денотату (особі, географічному, космічному чи іншому об'єкту) дає одна людина (батьки, перший поселенець чи першовідкривач), яка, безумовно, вносить у процес номінації суб'єктивний фактор. Однак незаперечним є і те, що нова назва повинна відповідати загальноприйнятим канонам, а якщо онім є новітнім явищем у сфері номінації, то він мусить пройти випробування часом, усвідомитися, узагальнитися людською спільнотою, і тільки після цього можна говорити про його засвоєння, про те, що власна назва стала частинкою загальнонародної інтелектуальної власності. Таким чином, „індивідуальні (часткові) емоції переростають у колективну (загальномовну) експресію, що характеризується різною шкалою оцінності – нульовою, позитивною, негативною” [4, с. 52].

Проблема емоційно-експресивних ознак, наявних у пропріальних одиницях, частково проаналізована у працях українських і зарубіжних ономастів.

Так, Н. В. Подольська вважає експресивною, або емоційно-оцінною, будь-яку власну назву, „яка містить емоційну оцінку об'єкта, виражену семантично і/або формально”: села *Голодаївка, Неврожайка*; маєтки *Відрадне, Насолода*; прізвиська *Танька Неприступна, Музикант* (хлопчик-плаксі); імена *Варварище, Маріуленька*; зоонім *Саврасушка* [10, с. 149].

Серед різновидів емоційно забарвлених пропріативів виокремлюються класи, виділені за характером іменованих об'єктів і типом додаткових конотацій. Зразками таких систематизацій є, напр., розмежування прізвиськ звеличувальних (*Ярослав Мудрий* або *Петро Великий*), насмішкуватих (*Пончик, Дзвіниця, Ляпало*) або принизливих (*Ярополк Окаянний, Сашка Фашист*) [див.: 10, с. 111–112].

Експресивне забарвлення мають і квалітативні особові імена, зокрема аугментативні (*Іванище, Варварище*), демінутивні (*Михайлик, Софійка*) та пейоративні (*Володька, Галька*) [див.: 10, с. 69–70, 74].

Узагалі демінуації як процесу перетворення оніма в демінутив приділено особливу увагу. По-перше, відзначено, що цей процес має місце як у власних назвах, так і в загальних, причому іноді демінуація викликає перехід назви з одного морфологічного роду в інший (напр., у деяких випадках неможливо встановити без контексту, чоловіка чи жінки стосуються демінутиви *Женечка* чи *Санечка*). По-друге, констатовано, що, крім особових імен, демінутивними можуть бути гідроніми: *Згарок* за наявності *Згар*, *Бужок* за наявності *Південний Буг*; зооніми: *Ріша / Рікуша* за наявності *Ріккі*, *Марсик* за наявності *Марс*. Взагалі нові дані про ономастикон дали підставу вважати, що в розмовному мовленні можуть уживатися демінутивні форми майже у всіх категоріях власних назв, крім космонімів і теонімів [див.: 10, с. 54–55].

Аналогічно експресивні оніми, які кваліфікуються як „власні назви, що своєю формою виражають емоційне ставлення (симпатію, антипатію,

радість, горе) колективу або однієї людини до іменованого об'єкта" [9, с. 170], розмежовуються в загальнослов'янському зібранні ономастичних термінів, де виокремлюється позитивна конотація (здрібнілі, або демінутивні; почесна назва; пестлива, або гіпокористична, форма назви та негативна (згрубіла, або зневажлива, форма імені; глузлива, або образлива, назва; жартівлива назва; апотропайон, або охоронне ім'я [див.: 9, с. 172–175, 190, 191, 254]).

На експресивність пропріальної лексики звертають увагу й інші ономасти. Так, В. В. Німчук за емоційно-експресивними ознаками поділяє оніми на емоційно-нейтральні (переважна кількість назв) та емоційно-забарвлені, які можуть мати негативну (пейоративну) або позитивну (меліоративну) конотацію. Розрізняються також ойконіми за позитивною оцінкою: *Добривода* і негативною оцінкою: *Пустоха*, пестливі форми імен, глузливі, жартівливі та лайливі особові назви, есхрологічні, соромітні чи образливі прізвиська, здрібніло-пестливі форми імен, фамільярні форми імен, згрубіло-зневажливі форми імен: *Василище* [8, с. 38 – 39].

Характеризуючи структуру пестливо-зменшувальних форм власних особових імен, А. О. Білецький відзначає її надзвичайну розмаїтість, а також екстрафонетичні перетворення і видиму анархію, або безсистемність, похідних форм. Так, неможливо з'ясувати, чому від російськомовного імені *Іван* демінутивною формою буде *Ваня*, від імені *Степан* – *Стьопа*, від імені *Марія* – *Маруся*, *Муся*, *Мура*, *Маша*, *Маня*, від імені *Софія* – *Соня* і т. ін. [див.: 2, с. 58–59].

Більш часто, порівняно з реальним ономастиконом, набувають ознак художніх засобів як експресивні одиниці поетоніми, які, ставши елементом мови художнього твору, активізують свої приховані семантичні можливості, сугестивні особливості, утілюють авторське світобачення, виражають погляди автора, функціонують у тексті як особливі метонімії, антономасії тощо [див.: 7, с. 159].

Л. О. Белей, аналізуючи літературно-художні антропоніми (ЛХА), теж висловив думку про значну кількість експресивних назв у художньому мовленні, і це, на його думку, „1) емоційно-оцінні ЛХА, у структурі та внутрішній формі яких відсутні вказівка чи натяк на причину, що зумовила їх емоційність; 2) інформаційно-оцінні ЛХА, структура, а точніше, внутрішня форма яких містить „пояснення” їх емоційності” [1, с. 176].

На думку Л. О. Белея, традиційне групування емоційно-оцінних ЛХА (на кшталт розмежування меліоративів та пейоративів або здрібніло-пестливо-згрубіло-зневажливих номінацій) є безнадійною справою, тому „видається доцільнішим згрупувати емоційно-оцінні ЛХА за кількістю експресивно-конотативних центрів (моноцентричні, біцентричні, поліцентричні), які зумовлюють силу вияву емоції та її природу” [1, с. 181]. Напр., ЛХА з біцентричною експресивністю виражають ставлення до певного персонажа не безпосередньо, а опосередковано, через внутрішнє „я” персонажа-мовця (*Ой, пішов ти в море, Мусієчку, – голосила вона*

мовчки, – та й слід твій солона вода змила (Ю. Яновський) [див.: 1, с. 186–187].

Заслуговує на увагу висновок Л. О. Белея, що „у порівнянні з іменуваннями негативних героїв, кількість інформаційно-оцінних ЛХА, якими іменувалися б позитивні герої, значно менша. Письменники воліють розкривати характер позитивного, часто головного героя, у фабулі твору, бо, очевидно, такий спосіб передачі інформації їм видається надійнішим” [1, с. 203].

Безперечно, емоційно-експресивне забарвлення власних назв залежить від узвичаєних традицій його вживання, зокрема від символічних конотацій. Так, позитивне забарвлення мають, напр., імена *Марія* (символ матері або жінки-страдниці) чи *Малахій* (останній пророк Старого Завіту), а негативне – імена одіозних біблійних персонажів *Ирода*, *Каїна*.

Загалом достовірно встановлено, що „ЛХА виступають важливим, а подекуди навіть єдиним мовностилістичним засобом вираження емоційності. Емоційно-оцінні ЛХА є носіями „чистої” емоційності, а їх сприйняття орієнтоване на реальну антропонімію. Виняткова роль, яка відводиться інформаційно-оцінним ЛХА як засобу моральної характеристики персонажів, зумовлена дуже широкими конотативними їх можливостями” [1, с. 213].

Аналогічно структуруються й інші класи поетонімів. Напр., усі топоніми М. Хвильового поділяються на нейтральні та стилістично забарвлені, зокрема топоніми з позитивною (*Зелене Озеро*) та негативною (*Сонгород*) конотацією [див.: 14, с. 98–99].

При поділі топонімів, зафіксованих у творах В. Винниченка, на нейтральні та стилістично забарвлені береться до уваги те, що серед топонімічних поетонімів нейтральних може бути дуже мало. В основному це випадки використання реально-географічних назв із безоціночною основою, які виконують чисто номінативну функцію. Стилійстично марковані топоніми можуть мати позитивне забарвлення, на кшталт: *Великі* і *Малі Вишеньки*, і такі емоції несе або саме лексичне значення мотивуючих слів, або структура топонімів (відповідні суфікси). Пейоративні назви здебільшого вигадані, і в їхню основу покладені негативно оцінювані властивості: бідність мешканців села (*Бідненьке*), ознаки місцевості (*Болотянка*), інші ознаки (*Гнилятин*). Акцентування на емоційній стороні оніма дає можливість виокремити серед топонімів експресоніми, у яких вирізняється особливо яскрава стилійстична забарвленість, виявлена на різних мовних рівнях [див.: 6, с. 10].

Специфічні соціально-експресивні конотації пропріальних одиниць, що виявляються у мові засобів масової інформації, детально описані в наукових працях В. І. Ільченка, який зазначив, що соціальна експресія не заперечує основного, „нейтрального” значення власної назви, а лише доповнює його (як приклад наведено антропоформулу *Павло Лазаренко*).

Соціально-експресивна конотація оніма обмежена вузькими часовими і просторовими рамками (напр., перестала бути знаковою антропоформула *Леонід Грач*) та зумовлена суспільними реаліями, зокрема установками, уявленням певних соціальних груп (для різних людей *Тимошенко* чи *Янукович* є позитивно або негативно забарвленими лексемами). На цій підставі можлива поява протилежних сем, що пояснюється соціальною суперечністю денотата (напр., *НАТО* в західній пресі розглядається як гарант безпеки в Європі, а в російських та білоруських газетах, особливо лівого спрямування, нерідко актуалізується протилежне значення цього оніма – як назви загрози для Східної Європи).

Залежно від ступеня соціального „наповнення” й, відповідно, здатності мати стилістичне навантаження та емоційно-експресивне забарвлення, власні назви можна поділити на три групи: 1) антропоніми, найбільш активні щодо їх стилістичного використання; 2) назви об'єктів, створених людиною; 3) назви об'єктів, поява та існування яких не залежить від життєдіяльності людей [див.: 5, с. 27–44].

У розмовному стилі (а частково також у науковому та офіційно-діловому, певною мірою пов'язаних із попередньою кодифікацією власних назв) емоційно-експресивні форми пропріативів засвідчені теж досить часто. Серед емоційно забарвлених онімів домінують, звичайно, позитивно забарвлені найменування (напр., серед 7 395 ойконімів, що становить 24,44 % від загальної кількості назв поселень, виразно позитивну спрямованість виявляють 2 990, що становить 9,88 % ономастикону [див.: 11, с. 21]). Така меліоративна конотація реалізується передусім завдяки семантиці твірних основ. В антропонімів це виявляється шляхом уведення в ім'я тих якостей, які хотіли б бачити в його носія (*Володимир, Добриня, Любава, Храбр*); аналогічна ситуація спостерігається й серед запозичених імен. Безумовно, практично ніхто з носіїв таких онімів уже не звертає уваги на їхню первинну семантику, тому що вони давно асимілювалися українською мовою, набули характерних для неї ознак, утворюють численні варіанти, теж переважно позитивно забарвлені: *Андрійко, Михайлик* та ін. Таку ж конотацію мають і окремі псевдоніми (*Панас Мирний*), прізвища (*Красненко*), рідко – антропопоетоніми (*Марко Безсмерний*), ще рідше – прізвиська (*Сила*).

Серед меліоративних назв поселень виділяються продуктивністю відприкметникові деривати, які вказують на позитивні якості денотата (напр., *Гостинне, Чарівне* тощо), а також ойконіми, похідні від зоо- (*Лебеді, Соколи*) та флоролексем (*Ромашка, Троянди*), назв місяців (*Квітневе, Серпневе*) і кольорів (*Блакитне, Голуба Затока*), інших лексем, за якими у свідомості українського народу закріпилася позитивна конотація (*Дружба, Надія*).

Значна кількість онімів має меліоративне інтонування завдяки наявності суфіксів, які надають власним назвам зменшувально-пестливого

відтінку. Окремі демінутиви, передусім топоніми, сягають своїм корінням давніх вірувань наших предків і є відгомонам своєрідної данини людей об'єктам її обоження [див.: 4, с. 60], однак більшість таких назв є новотворами; таким чином виражається позитивне ставлення до них носіїв мови. Найбільш продуктивними в онімії є суфікси -к- (ойконім *Полянка*, антропонім *Галинка*), -ок (зоонім *Дружок*, гідронім *Ровок*), -ик (антропонім *Дмитрик*, ойконім *Довжик*), -ець (гідронім *Інгулець*, мікротопонім *Острівець*) та деякі інші (антропонім *Маленький*, гідронім *Біленьке*). Особливо активно демінутивність поширена на побутовому рівні серед особових імен, де практикується і регресія (*Коля*, *Галя*), і суфіксація (*Олюня*, *Сонечко*).

Негативно забарвлених онімів у мові фіксується менше (напр., в ойконімії – орієнтовно втричі), ніж меліоративів. Такого забарвлення власним назвам можуть надавати суфікси згрублості -ищ-е-, -иськ-о (напр., варіанти імен *Марисисько*, *Хомище*, ойконіми *Селисько*, *Хабарище*), однак переважно пейоративність пов'язана з семантикою твірних основ онімів. Поява таких назв зумовлена впливом світобачення на лінгвоментальну поведінку, що знайшло своє відбиття в мові.

Часто пейоративне забарвлення власної назви проявлялося пізніше, коли втрачався первинний зв'язок із твірною основою оніма, яка не завжди мала такий негативний відтінок. Передусім це стосується топонімів, у яких на означення негативних ознак денотата використовуються відповідні прикметники (*Криве*, *Могильне*), а також зоолексеми, які у свідомості мовців пов'язуються з негативними ознаками (*Вовче*, *Тхорівка*). Негативний відтінок мають і онімізовані апелятиви з пейоративним значенням, напр., ойконіми *Барило*, *Тварі*; прізвиська *Баран*, *Сарана*. Сюди ж належать і багато назв-комполітів, окремі компоненти яких надають оніму негативного забарвлення: антропоніми *Кривонос*, *Лушибатька*, ойконіми *Зуботрясівка*, *Куроїдівка*.

Українську мову вважають однією із найбільш милозвучних у світі, що підтверджується і даними ономастики (варто лише назвати трансформовані відповідно до норм української орфоєпії запозичені імена). Водночас можна відзначити і високу поетичність української мови загалом й ономастикону зокрема, що підтверджується космонімами (*Чумацький Шлях*, *Волосожар*), антропонімами (*Мирослава*, *Еллан-Блакитний*) й ойконімами (*День Добрий*, *Тихі Верби*). Висока естетичність таких пропріальних одиниць забезпечує їхню позитивну експресію.

Аналогічний висновок можна зробити і щодо тих найменувань, які засвідчують релігійність українського народу. Звичайно, кількість, напр., релігійних агіоойконімів до 1917 р. була значно більшою, однак і сьогодні таких пропріативів зафіксовано 385, що становить 1,27 % всього ойконімікону [див.: 11, с. 165]. В основу агіоойконімії переважно покладено переважно назви релігійних свят (*Вознесенськ*, *Покровка*);

рідше – слова *Бог, Христос (Богомолівка, Хрестителеве)*. Продуктивною є і група українських прізвищ, мотивованих назвами церковних посад.

Своєрідним є емоційно-експресивне забарвлення прагматонімів, особливо тих, які використовуються в рекламних текстах. Аналіз таких пропріальних одиниць свідчить, що „реклама як соціальне явище здійснює не тільки позитивний вплив (в економічному плані), але й володіє руйнівною, негативною силою в психологічному аспекті: рекламний прагматонім тяжіє над людиною, змушуючи її прагнути до отримання об’єктів реклами, зазвичай, елементів престижного способу життя, що символізують належність їхніх власників до уявленої еліти” [3, с. 15].

Отже, емоційно-експресивні особливості власних назв є підставою для розмежування емоційно нейтральної та емоційно забарвленої пропріальної лексики; остання може мати позитивну (меліоративну, демінутивну, звеличувальну тощо) або негативну (пейоративну, аугментативну, принизливу, насмішкувату) конотації [див.: 12, с. 145].

Емоційно-експресивні ознаки онімів передусім виявляються в розмовному, художньому і публіцистичному мовленні. У будь-якому випадку такий атрибут пропріальної одиниці повинен стати обов’язковим компонентом комплексного аналізу власної назви.

На подальше, більш поглиблене, студіювання чекають й інші стилістичні особливості пропріальних одиниць.

Література

1. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст. : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Л. О. Белей. – Ужгород, 1996. – 394 с.
2. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: ономастика / А. А. Белецкий. – К. : Изд-во КГУ, 1972. – 227 с.
3. Грушевська Ю. А. Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – рос. мова / Ю. А. Грушевська. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С.48 – 63.
5. Ільченко В. І. Особливості тропеїчного вживання імен у ЗМІ / В. І. Ільченко. – К., 2003. – 64 с.
6. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Г. П. Лукаш. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.
7. Магазаник Э. Б. Поэтика имен собственных в русской классической литературе. Имя и подтекст : дис. ... канд. филол. наук / Э. Б. Магазаник. – Самарканд, 1967. – 219 с.
8. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наукова думка, 1966. – Випуск 1. – С. 24 – 43.

9. Основная система и терминология славянской ономастики (Основен систем й терминологија на словенската ономастика). – Скопье, 1983. – 414 с.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
11. Торчинський М. М. Відбиття у власних назвах мовної свідомості українського народу / М. М. Торчинський // Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2006. – Вип. 36. – С. 20 – 25.
12. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 474 с.
13. Торчинський М. М. Українська ойконімія як джерело етнолінгвістичної інформації / М. М. Торчинський // Наука і сучасність : збірник наукових праць. – К. : Логос, 2003. – Т. 36. – С. 160 – 169.
14. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 195 с.
Стаття надійшла до редакції 09.09.2010 р.

УДК 811.161.2'376

Л. В. Тягло

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В ТЕРМІНОЛОГІЇ РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Тягло Л. В. Лексико-семантичні зв'язки в термінології ракетно-космічної галузі.

В статті розглядається ракетно-космічна термінологія як система у складі лексичної системи української загальнолітературної мови. Системність структури термінолексики визначена в кількох аспектах.

Ключові слова: термін, морфологічні пари, категорії понять.

Тягло Л. В. Лексико-семантические связи в терминологии ракетно-космической отрасли.

В статье рассматривается ракетно-космическая терминология как система в составе лексической системы украинского общелитературного языка. Системность структуры терминологии обозначена в нескольких аспектах.

Ключевые слова: термин, морфологические пары, категории понятий.

Tyaglo L. V. Lexikal and semantical links in terminology of space-rocket field.

In this article space-rocket terminology is regarded as a special part in the lexical system of common Ukrainian literary language. Systematical structure of term vocabulary is determined in some aspects.

Key words: term, morphological couple, category of notion.

Термінологія ракетно-космічної галузі становить певну систему, виражається комплексом лексико-семантичних зв'язків. Загальновідомо, що „термінологія – це співвіднесена з професійною сферою діяльності (галуззю знань, техніки, управління, культури) сукупність термінів,